

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docente

DIGITALIZĀCIJAS IZAICINĀJUMI CIVILPROCESĀ

CHALLENGES OF DIGITIZATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Atslēgvārdi: civilprocess, e-lieta, rakstveida pierādījumi, saziņa ar tiesu

Keywords: civil process, e-case, written proof, communication with a court

Summary

The paper covers a number of civil process issues related to the rights to the fair trial, which are simultaneously essential to the digitization of the civil process which becomes a part of unified e-case system. Such issues definitely include a right of the applicable person to know about initiated proceedings and to carry out timely communication with a court. Related to this issue and specifically important is the conversion of a paper document into electronic form, and ensuring the credibility of such a written proof.

Ievads

Viens no būtiskiem civilprocesa uzdevumiem ir mainīties līdzī laim un iegūt to civiltiesisko strīdu izskatīšanas formu, kādu pieprasa mūsdienu vajadzības. Pārmaiņas un grozījumi ir nepieciešami, lai nodrošinātu elastību un vienkāršību procesuālajās darbībās. Procesuālais ātrums un ērta tiesas pieejamība ir sabiedrības izvirzīto prasību pamatā.

Modernizējot atsevišķas procedūras, būtiska uzmanība ir jāpievērš formālisma mazināšanai tiesvedības procesos un novecojušu un smagnēju regulējumu vienkāršošanai.

Kā viens no beidzamā laika izaicinājumiem Latvijas civilprocesā ir pāreja uz elektronisko saziņu un e-lietām tiesā, kas ļautu izveidot efektīvu tiesvedības elektronisko procesu. Šī procesa ieviešanai noderīga ir to valstu pieredze, kurās jau šādas reformas ir realizētas, lai identificētu nepieciešamo darbu apjomu un iespējamo normatīvo regulējumu, kas sekmētu elektronisko procesu tiesiskumu un tiesas

pieejamību jebkurai personai civiltiesiskā strīda gadījumā. Kā piemēru var minēt Igauniju, kura jau kopš 2017. gada 13. marta daļēji tiesās realizē digitālo tiesvedību noteiktu kategoriju lietās.¹ Arī citās Eiropas Savienības dalībvalstīs ir uzsāktas procedūras, lai modernizētu normatīvo regulējumu un pārietu uz digitālajām lietām², vai arī šie procesi jau sekmīgi tiek realizēti praksē.

Tiesas pieejamība ir jānodrošina ikvienai personai – gan tādai, kurai ir augsta līmeņa zināšanas digitālajās prasmēs, gan tādai, kurai šādu prasmju nav vispār vai kura savu fizisko trūkumu vai saslimstības dēļ elektronisko procesu patstāvīgi nespēj realizēt. Tas nozīmē, ka saziņai ar tiesu ir jāparedz pietiekami plašas opcijas, kuras vienlaikus nodrošinātu visu personu spēju komunicēt ar tiesu gan digitālajā vidē, izmantojot Tiesu informācijas sistēmas (TIS) sniegtās iespējas, gan lietojot citus komunikācijas rīkus, tādus kā sūtījumi ar pasta komersanta starpniecību un informācijas saņemšana papīra formātā personas dzīvesvietā.

E-lietas ieviešanas pozitīvie aspekti sevi var attaisnot ilgtermiņā līdz ar digitālo prasmju stiprināšanu sabiedrībā kopumā un koptikla izveidi starp dažādām jau atsevišķi pastāvošām sistēmām. Tas veicinātu procesuālo dokumentu apriti un savstarpējo informācijas ieguvi no dažādiem publiskiem reģistriem un datubāzēm. Atteikšanās no papīra formas izpildraksta kā atsevišķa, līdz šim tikai šādā formā pastāvoša dokumenta ir tikai viens no piemēriem, kā tiek mazināts formālisms un nelietderīgs cilvēkresursu patēriņš. Savstarpēja dokumentu izgūšana no sistēmas ne tikai ir atbilstoša procesuālās ekonomijas principa prasībām, bet arī nodrošina godprātīgu tiesību izmantošanu, realizējot procesuālās darbības.

Pāreja uz e-lietām Latvijā ir noteikta ar 2021. gada 1. decembri, veicot attiecīgos grozījumus Kriminālprocesa likumā, Administratīvā procesa likumā un Civilprocesa likumā, kuru mērķis ir pielāgot procesuālo regulējumu elektroniskai dokumentu apritei, elektroniskai saziņai un procesuālajām darbībām tiešsaistes sistēmā. Būtiski atzīmēt, ka, atšķirībā no Igaunijas, kura vismaz trīs gadus testēja e-lietu digitālā procesa darbību noteiktās lietu kategorijās, identificējot iespējamās problēmas un modelējot to risinājumus, Latvijas lēmums bija ieviest e-lietas visos procesos un visās tiesvedībās vienlaikus, paredzot pabeigt izskatīt papīra formātā tās lietas, kas bija jau iesāktas šajā formātā. Tas liek domāt, ka normatīvā regulējuma pietiekamība ir izvērtēta un attiecīgā procesa likuma grozījumi sniegs pietiekamus risinājumus saistībā ar tiešsaistes sistēmas lietošanu un iespējamajiem risinājumiem dokumentu aprītē un saziņā ar tiesvedībās iesaistītajām personām. Tomēr, neskatoties uz šādu pieņēmumu, ir pamats identificēt vairākus aspektus un norādīt uz tiem, kuri varētu jau sākotnēji tikt pilnveidoti.

¹ Ministry of Justice – Opinion on a draft intention to develop draft amendments to the Code of Civil Procedure (digital court file) // 14.06.2020. Intention to develop a draft law amending the Code of Civil Procedure (draft). Pieejams: https://www.ekou.ee/doc/2020-07-23_JM-digitoimik-VTK.pdf [aplūkots 24.10.2021.].

² Use of IT tools in the field of justice. Survey on the use of IT tools by courts in Member States. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10836-2019-REV-2/en/pdf> [aplūkots 24.10.2021.].

Elektroniskās formas saziņas ar tiesu prioritāte

Pastāvot iespējai sazināties un kārtot noteiktus jautājumus valsts un pašvaldības iestādēs elektroniski vai klātienē, arī tiesas nav izņēmums. Izvirzot elektronisko saziņu kā primāru saziņas veidu, Latvijas civilprocesā iezīmējas pāreja uz, iespējams, pilnīgu procesuālo darbību veikšanu elektroniskā formātā. Vienlaikus tiek saglabāta iespēja saziņai ar tiesu un papīra formas dokumentu nosūtīšanai izmantojot arī fizisko personu kā lietas dalībnieku deklarētās dzīvesvietas adresi, kā arī citu lietas dalībnieka norādīto adresi saziņai. Šādi tiek pilnīgāk nodrošināts viens no būtiskākiem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem – zināt par tiesvedību un realizēt savas pašaizstāvības tiesības, nodrošinot personas izvēlētu vai normatīvajos aktos noteiktu pēc iespējas ātrāku un šai personai ērtāku saziņas veidu. Saziņai ar lietas dalībnieku oficiālā elektroniskā adrese var aizstāt sūtījumus uz personas deklarēto dzīvesvietu, taču tā nevar aizstāt Latvijas civilprocesā nostiprināto deklarētās dzīvesvietas nozīmi, lai noteiktu lietu piekritību noteiktai tiesai. Tādējādi personām, kuras vēlas iesniegt prasību tiesā, joprojām paliks aktuāls jautājums par atbildētāja kā lietas dalībnieka (fiziskas personas) deklarētās dzīvesvietas adreses izzināšanu un noteiktās tiesas izvēli atbilstoši šai piekritībai.

Oficiālās elektroniskās adreses likums³ fiziskām personām noteic izvēles brīvību oficiālās elektroniskās adreses izmantošanai (5. panta otrā daļa), savukārt kā obligāts pienākums tās izmantošanai ir noteikts valsts iestādei, reģistros reģistrētam tiesību subjektam un rezerves karavīram. Pamatojoties uz šo regulējumu, oficiālās elektroniskās adreses lietošana fiziskām personām, kuras nav reģistrētas speciālos reģistros saistībā ar nodarbošanos, aizstājot papīra formas sūtījumus uz deklarēto dzīvesvietu vai citu saziņas adresi ar pasta komersanta starpniecību, kas termiņa ziņā ir ilgāks process un saistīts ar papildu izmaksām, var tikt atrisināta tikai pakāpeniski un ilgtermiņā. Procesu veicināšanai ir nepieciešams realizēt pasākumus, lai noteiktā sabiedrības daļa pilnvērtīgāk apgūtu digitālās prasmes, gan arī radot brīvpieeju viedierīcēm, ja personas mantiskais stāvoklis ir šķērslis tās iegūšanai.

Pastāvot dažādām saziņas opcijām ar tiesu un lietas dalībnieku, tiesām katrā vienā gadījumā individuāli būs jāreķina ar lietas izskatīšanu saistīto izdevumu apmēri, jo tie būs atšķirīgi gadījumos, ja persona saziņai ar tiesu izmanto oficiālo elektronisko adresi vai elektronisko adresi vai arī vēlas saņemt tiesas pavēsti un citus sūtījumus no tiesas papīra formātā ar pasta komersanta piegādi. Elektronisko sūtījumu gadījumā ar lietas izskatīšanu saistīto izdevumu apmēri var būtiski atšķirties un veidot zemākas izmaksas, kas saistītas ar lietas izskatīšanu. Civilprocesa likuma grozījumu 56. panta jaunā redakcija sniedz skaidras saziņas ar tiesu prioritātes, ierindojojot kā primāro dokumentu nosūtīšanas veidu elektronisko sūtījumu un tikai pēc tam norādot vienkāršo pasta sūtījumu vai piegādi ar ziņnesi (zvērinātu tiesu izpildītāju).

Sarp elektroniskiem tiesas dokumentu sūtīšanas veidiem priekšroka ir dodama saziņai tiešsaistes sistēmā, kas ļauj daudz sekmīgāk konstatēt personas piekļuvi

³ Law on the Official Electronic Address. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/283229-law-on-the-official-electronic-address> [aplūkots 25.10.2021.].

elektroniskās formas dokumentam un citai lietā nozīmīgai informācijai, kura rada vai var radīt personai nozīmīgas sekas, kas izriet no tiesību uz taisnīgu tiesu tvēruma. Šī saziņa notiek drošā un kontrolētā vidē, kuru nodrošina sistēmas turētājs, reģistrējot katru vienu darbību, tajā skaitā arī piekļuves tehniskos šķēršļus.

Kā nākamais elektroniskais tiesas dokumentu nosūtīšanas veids tiek norādīts sūtījums uz elektronisko pasta adresi, kuru norādījis saziņai adresāts. Šim saziņas veidam ir atsevišķi pozitīvie un negatīvie aspekti, kuri lietas dalībniekam, kas izvēlas šādu komunikāciju ar tiesu, ir jāapzinās. Kā tas izriet no Elektronisko sakaru likuma⁴ regulējuma, persona pati kā galaierīču īpašnieks ir atbildīga par to atbilstību un piemērotību elektronisko sakaru komersanta sniegto elektronisko sakaru pakalpojumu saņemšanai, elektronisko sakaru komersanta izvēli, viedierīču programmatūru, iestatījumiem un atjauninājumu uzstādīšanu, kas ļautu saņemt un iepazīties ar attiecīgiem sūtījumiem. Apzinoties visus šos aspektus, adresāts saglabā tiesību brīvi izvēlēties sev vēlamu saziņas veidu un formu, kas ļautu saņemt sūtījumus viņam ierastā veidā.

Kā beidzamais pieļaujama elektroniskais nosūtīšanas veids tiek norādīts sūtījums uz adresāta oficiālo elektronisko adresi, ja fiziska persona to ir aktivizējusi un nav norādījusi citus sev vēlamus saziņas veidus.

Līdzīga dokumentu nosūtīšanas kārtība tiek attiecināta arī uz juridiskām personām kā lietas dalībniekiem, nosakot elektronisko saziņu kā primāro saziņas formu, respektējot juridiskās personas izvēli attiecībā uz saziņas adresi.

Šāda saziņas iespēju daudzējādība un lietas dalībnieka saziņas adreses izvēles respektēšana ļauj nodrošināt personas tiesību uz taisnīgu tiesu ievērošanu – pienācīgu informēšanu⁵ par tiesvedību un tās procesiem attiecīgajā lietā. Tādējādi var secināt, ka, izvirzot elektronisko saziņu kā prioritāro saziņas veidu, bet vienlaikus nodrošinot arī sūtījumus uz fiziskās personas deklarētās dzīvesvietas adresi vai to adresi, kuru persona ir norādījusi saziņai ar tiesu, vai juridisko personu gadījumā, – juridisko adresi, likumdevējs ir nodrošinājis, respektējot procesuālās ekonomijas principu, realizēt pēc iespējas ar mazākām izmaksām saistītu un tehnoloģiskām iespējām atbilstošu saziņu ar tiesu, respektējot personas gribu saņemt informāciju no tiesas sev vēlamā veidā un formā.

Dokumentu pārvēršana elektroniskā formā un glabāšanas prasības

Kā viens no komplikētākajiem izaicinājumiem e-lietu sakarā ir norādāms jautājums, kas skar rakstveida pierādījumus un citus procesuālus dokumentus un to pievienošanu e-lietai. Pāreja uz e-lietām, kuras pastāv tikai elektroniskā formā, neparedz tā saucamo hibrīda lietu pastāvēšanu. Tātad kā lietas materiāli vienlaikus nevar būt gan elektroniskā formā esošs dokuments, gan papīra formas dokuments.

⁴ Electronic Communications Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/96611-electronic-communications-law> [aplūkots 25.10.2021.].

⁵ ECHR judgment of 31 May 2007 in case Miholapa v. Latvia (application No. 61655/00).

Tas nozīmē, ka visi papīra formā iesniegtie dokumenti ir jāpārvērš elektroniskā formātā. Civilprocesa likuma⁶ 111. pants noteic, ka rakstveida pierādījumi iesniedzami oriģinālā vai noteiktā kārtībā apliecināta atvasinājuma veidā. Papīra formas dokumenta pārvēršana elektroniskā formātā ir uzskatāma par atvasinājuma izgatavošanu neatkarīgi no tā, vai atvasinājums tiek izgatavots no oriģināla dokumenta vai papīra formas cita atvasinājuma. Ja dokumenta oriģinālu ir paredzēts atgriezt iesniedzējam atpakaļ, tad diskutējams ir jautājums par to, kas notiks ar papīra formas apliecinātu atvasinājumu un vai tas tiks izsniegts iesniedzējam atpakaļ. Pēc Tieslietu ministrijas paustā viedokļa⁷ par grozījumiem CPL 113. pantam, tiek norādīts, ka rakstveida pierādījumu atvasinājumus tiesa pēc to pārvēršanas elektroniskā formā un pievienošanas lietas materiāliem iznīcinās. Šāda tiesas rīcība ir pašsaprotama, jo dokumenta atvasinājums ir pieejams elektroniskā formā un tā pārvēršanu ir veikusi pati tiesa, nodrošinot iesniegtā dokumenta atvasinājuma ticamības apliecinājumu par formas maiņu. Vienlaikus šāda formas maiņas darbība kā pakalpojums, kuru sniedz tiesa, ir uzskatāma par maksas pakalpojumu. Tas nozīmē, ka persona, iesniedzot papīra formas rakstveida dokumenta apliecinātu atvasinājumu kā rakstveida pierādījumu lietā, ir taisījusi tēriņus, izgatavojot šo atvasinājumu un apliecinot to. Taču šī pati persona ir arī maksājusi par tiesas sniegto pakalpojumu, lai šo atvasinājumu digitalizētu un pievienotu e-lietai. Ne visos gadījumos ir iespējams saglabāt un uzrādīt dokumenta oriģinālu, kam ir pierādījuma nozīme. Apliecināti dokumentu atvasinājumi sekmīgi var aizstāt dokumenta oriģinālu un neradīt šaubas par to ticamību. No lietderības viedokļa raugoties, personai, kura šos papīra formāta dokumentu atvasinājumus iesniegusi tiesā kā pierādījumus, ir tiesības prasīt tos atgriezt viņai atpakaļ pēc to pārveidošanas elektroniskā formā, ja šāds lūgums ir izteikts. Dzīves situācijas var būt dažādas, un personai, kura pati nespēj savus papīra formas dokumentus vai to atvasinājumus digitalizēt, var būt svarīgas šīs dokumentu kopijas, un to iznīcināšana nebūtu pieļaujama. Kā piemēru var minēt gadījumu, kad persona ir iesaistīta vairākās tiesvedībās par attiecīgo jautājumu ar to pašu pusi vai citām personām. Katrā lietā var tikt iesniegti un digitalizēti vieni un tie paši dokumentu atvasinājumi, ja tāda nepieciešamība pastāvētu. Attiecīgai personai, kura šos dokumentus ir izvēlējusies iesniegt, digitalizētā dokumenta izgūšana no citas lietas var radīt nevajadzīgu laika un resursu patēriņu. Līdz ar to jebkura papīra dokumenta apliecināta atvasinājuma iznīcināšana, ja tas iesniegts kā rakstveida pierādījums lietā, ir pieļaujama tikai tad, ja persona, to iesniedzot tiesai, nav norādījusi, ka vēlas to saņemt atpakaļ, nosedzot nepieciešamos nosūtīšanas vai izsniegšanas izdevumus. Pamatojoties uz Igaunijas regulējumu attiecīgajā jautājumā, jānorāda, ka pašreizējais Igaunijas Civilprocesa kodeksa⁸ 57. § noteic, ka papīra dokumentus ieskenē un

⁶ Civil Procedure Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500> [aplūkots 27.09.2021.].

⁷ Amendments to the Civil Procedure Law No. 953 / Lp13, Table of the draft law for consideration before the second reading at the sitting of the Legal Commission. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/5726F2CA55365EF8C22586D30045CF10?OpenDocument> [aplūkots 27.09.2021.].

⁸ Code of Civil Procedure. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide> [aplūkots 27.09.2021.].

uzglabā tiesu informācijas sistēmā attiecīgās tiesvedības laikā un, ja nepieciešams, papīra formātā iesniegtos dokumentus glabā līdz tiesvedības beigām. Šādai prasībai ir būtiska nozīme, jo jāņem vērā, ka neviena sistēma nav pasargāta no tehniskām kļūdām un praksē var rasties nepieciešamība atjaunot digitālo lietu. Līdz ar to, ja pēc dokumenta pārvēršanas tas tiek iznīcināts, nevar pašauties uz to, ka lietas dalībnieka rīcībā arī turpmāk būs attiecīgā dokumenta oriģināls vai cita kopija. Tādējādi jebkura papīra formas dokumenta iznīcināšana līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim nebūtu pieļaujama prakse. Igaunijas civilprocesa regulējumā⁹ arī uz priekšu ir paredzēts saglabāt noteikumu, ka pēc lietas dalībnieka lūguma ne tikai pēc sprieduma vai lēmuma par tiesvedības izbeigšanu spēkā stāšanās, bet arī jau tiesvedības procesa laikā būs iespējams saņemt atpakaļ dokumentus, kas iesniegti papīra formā. Šāda regulējuma pārņemšana būtu ieteicama arī Latvijas civilprocesā.

Tādējādi, lai mazinātu uzglabājamo dokumentu apjomu tiesās, papīra formas dokumentu iznīcināšana pēc to digitalizācijas būtu pieļaujama tikai gadījumos, ja iesniegtais dokuments ir tiesai adresēts, piemēram, pieteikumi, lūgumi, paskaidrojumi.

Kā vēl viens arguments par labu tam, ka tiesai iesniegts papīra formas dokuments ir jāsaglabā līdz attiecīgās tiesvedības beigām, ir nepieciešamība lemt par dokumenta ekspertīzi, ja procesa gaitā šāds lūgums būs pieteikts. Ņemot vērā, ka ekspertīzei var tikt pakļauta arī dokumenta kopija, šīs kopijas digitālajam atveidojumam var trūkt to pazīmi, kas ir vērtējamas papīra formas dokumentam. Tas savukārt noved pie nākamā jautājuma, kurš nav procesuāli noregulēts, proti, pie papīra dokumentu skenējuma kvalitātes. Tā kā dokumentu skenējumu ir paredzēts veikt gan lietas dalībniekam, gan tiesas darbiniekam, ir nepieciešams izstrādāt vienotas vadlīnijas kvalitatīva dokumenta atvasinājuma ievadīšanai (lejupielādei) tiešsaistes sistēmas lietā. Kā pozitīvu piemēru var minēt Valsts ieņēmumu dienesta izstrādātās "Vadlīnijas papīra dokumentu skenēšanā"¹⁰, kuras ietver uzskatāmu pamācību katram lietotājam par nepieciešamajām darbībām un tehniskajiem iestatījumiem papīra formas dokumenta kvalitatīvai pārvēršanai elektroniskajā atvasinājumā. Šāda prakse būtu pārņemama arī tiesās, izstrādājot vadlīnijas elektroniskajā lietā iesniedzamo dokumentu skenējumu kvalitātes prasībām.

Kopsavilkums

1. Izvirzot elektronisko saziņu kā prioritāro saziņas veidu, bet vienlaikus nodrošinot arī sūtījumus uz fiziskās personas deklarētās dzīvesvietas adresi vai to adresi, kuru persona ir norādījusi saziņai ar tiesu, vai juridisko personu gadījumā, – juridisko adresi, likumdevējs ir nodrošinājis, respektējot

⁹ Explanatory memorandum to the Bill on Amendments to the Code of Civil Procedure and the Code of Administrative Court Procedure and the Code of Implementation of the Code of Civil Procedure and Enforcement Procedure (transition to paperless court proceedings). Pieejams: <https://advokatuur.ee/uploads/files/TsMS%20muutmise%20seaduse%20eel%C3%B5u%20SK.pdf> [aplūkots 27.09.2021.].

¹⁰ Guidelines for scanning paper documents. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/vadlinijas_dokumentu_skenesana_v1.pdf [aplūkots 25.10.2021.].

procesuālās ekonomijas principu, realizēt pēc iespējas ar mazākām izmaksām saistītu un tehnoloģiskām iespējām atbilstošu saziņu ar tiesu, respektējot personas gribu saņemt informāciju no tiesas sev vēlamā veidā un formā. Vienlaikus tiek ievērotas arī personas tiesības uz taisnīgu tiesu, nodrošinot iespējamo saziņas daudzējādību.

2. Pārejot uz elektroniskām lietām civilprocesā, vērtējams ir jautājums par normatīvā regulējuma pietiekamību. Pašlaik identificētā problēma ir saistīta ar dokumentu pārvēršanu elektroniskā formā skenēšanas kvalitātes prasībām. Būtu ieteicams izstrādāt vienotas vadlīnijas lietas dalībniekiem un tiesu darbiniekiem saistībā ar dokumentu pārvēršanu elektroniskā formā tiem papīra formas dokumentiem, kuri veidos elektronisko lietu.
3. Papīra formas dokumentu atvasinājumu iznīcināšana pēc to pārvēršanas elektroniskā formā nav pieļaujama visos gadījumos, bet tikai pēc tiesvedības pabeigšanas attiecīgajā lietā, ja lietas dalībnieks nav izteicis gribu saņemt atpakaļ attiecīgā dokumenta atvasinājumu.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Civil Procedure Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500> [aplūkots 27.09.2021.].
2. Code of Civil Procedure. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide> [aplūkots 27.09.2021.].
3. Electronic Communications Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/96611-electronic-communications-law> [aplūkots 25.10.2021.].
4. Law on the Official Electronic Address. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/283229-law-on-the-official-electronic-address> [aplūkots 25.10.2021.].
5. ECHR judgment of 31 May 2007 in case Miholapa v. Latvia (application No. 61655/00).
6. Amendments to the Civil Procedure Law No. 953 / Lp13, Table of the draft law for consideration before the second reading at the sitting of the Legal Commission. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/5726F2CA55365EF8C22586D30045CF10?OpenDocument> [aplūkots 27.09.2021.].
7. Explanatory memorandum to the Bill on Amendments to the Code of Civil Procedure and the Code of Administrative Court Procedure and the Code of Implementation of the Code of Civil Procedure and Enforcement Procedure (transition to paperless court proceedings). Pieejams: <https://advokatuur.ee/uploads/files/TsMS%20mutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5su%20SK.pdf> [aplūkots 27.09.2021.].
8. Guidelines for scanning paper documents. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/vadlinijas_dokumentu_skenesana_v1.pdf [aplūkots 25.10.2021.].
9. Ministry of Justice – Opinion on a draft intention to develop draft amendments to the Code of Civil Procedure (digital court file) // 14.06.2020. Intention to develop a draft law amending the Code of Civil Procedure (draft). Pieejams: https://www.ekou.ee/doc/2020-07-23_JM-digitoimik-VTK.pdf [aplūkots 24.10.2021.].
10. Use of IT tools in the field of justice. Survey on the use of IT tools by courts in Member States. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10836-2019-REV-2/en/pdf> [aplūkots 24.10.2021.].